

VUCÛHU'L-KUR'AN: TEFSİR LİTERATÜRÜNÜN BİR BRANŞI*

Muhammed Abdus Settār**

Çev.: F. Asiye Şenat KAZANCI***

ÖZET

Vücûhu'l-Kur'an, tefsir usulünün en köklü dallarından biridir. Kur'an'da kökü, okunuşu bir olan kelimeye geçtiği yerlere göre farklı manalar yüklenmesiyle ilgilenen bir ilim dalıdır. Kur'an'ın meydan okuyan mucizevi yönlerinden birini oluşturur. Hidayet kelimesi de farklı vecihlere sahip bir kelimedir ve bu çalışmada Kur'an'da geçen 33 ayrı manasına örneklendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Vücûh, çok anlamlı kelime, Tefsir usulü, Semantik, Hidâyet

ABSTRACT

Wujûh Al-Qur'ân: A Branch Of Tafsir Literature

Wujûh al-Qur'ân is one of the important sciens of Tafsir. Wujûh is a science which deals with mushtarak (homonymous or common) words of the Qur'ân used in several meanings. Wujûh al-Qur'ân is considered as one of the miracles of the Qur'ân. Furthermore it is regarded as a challenge to anyone who might wish to imitate the Qur'ân. The term hidaya conveys about 33 different meanings. In this text these meanings are examined presenting relevant citations from the Qur'ân itself.

Key words: Wujûh, Homonymous words, Several meanings, Semanthic, The term hidâya.

* Bu makale, Islamic Studies dergisinin XVII. Cildi yaz sayısında 1978 yılında Karaçi'de yayınlanmıştır. Yayınlanmasının üzerinden uzun zaman geçmiş olmasına rağmen makale, hem vücûhu'l-Kur'an ile ilgili derli toplu bilgiyi haiz olması, hem de bu bilgiyi "hüdâ" kelimesi üzerinden zengin bir örnekleme sunması bakımından orijinaldir. Meâl çalışmalarının hacimce genişlediği, aynı zamanda da derinlik kazandığı günümüzde, Türkçe meâllerin hüdâ kelimesini en fazla 2-3 kelimeyle karşıladıkları dikkatle bakıldığında fark edilecektir. Bu itibarla vücûh ilminin tefsir usulünün ölü konularından biri olarak ilgili kaynakların kapakları arasında kalmaması gerektiğini göstermesi açısından da makale güncelliğini korumaktadır. ç.n.

** Muhammed Abdus Settār, el-Hirî'nin Vücûhu'l-Kur'an adlı eseri üzerine doktora çalışması yapmış, yakın zamana kadar da Kuveyt Evkaf Bakanlığı görevini yürütmüştür.

*** Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, senatkazanci@selcuk.edu.tr

Kur'an üzerine çalışmanın ve onu anlamanın önemi üzerinde durmaya gerek yoktur. Kur'an, sadece İslâm inancına ilişkin genel prensipler değil, aynı zamanda ibadetlerle ilgili hükümler ve hukuk kuralları da sunmaktadır. Genelde Müslüman âlimler, özelde ise, müfessirler bu yüzden Kur'an üzerine farklı açılardan pek çok çalışma yapmışlardır. Neticede bu durum, tefsir (Kur'an'ın yorumu) olarak bilinen geniş bir literatürün oluşmasını sağlamıştır.

Tefsir Literatürü

Kur'an ilimleri ile ilgilenen âlimler, kendi spesifik çalışmalarında, çeşitli tefsir branşlarıyla meşgul olmuşlardır.¹ Örneğin; Kıraat ilmi (Kur'an'ın okunması ilmi); Esbâb-ı nüzûl ilmi (vahyin iniş sebepleri ilmi); Nâsîh ve mensûh ilmi (nesh ve Kur'an'da neshedilen âyetler ilmi); Muhkem ve müteşabih âyetler ilmi (Kur'an'ın mânâsı açık, net olan ya da olmayan âyetlerinin ilmi) Ahkâmü'l-Kur'an ilmi (Kur'an hükümleri ilmi); İ'câzü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın icâzı ilmi); İ'râbü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın gramer analizi ilmi); Garâibü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın olağanüstü hususları ilmi)²; Fazâilü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın üstünlüğü ilmi); Lügatü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın diline ait ilim); Müşkilü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın zor anlaşılan âyetlerinin ilmi); Emsâlü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'da verilen örneklerin ilmi); Müfredâtü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın kelimelerine ait ilim); Bedâiü'l-Kur'an ilmi (Kur'an'daki metafor ve güzel üslûba dair ilim); Vücûh ve Nazâirü'l-Kur'an kısaca Vücûhu'l-Kur'an ilmi (Kur'an'ın anlamları ilmi)³ vb.

¹ Bkz.: Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1957, I, 497-508, II, 517-523; Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1951, II, 207-208; İbn Teymiyye, *Usûlü't-Tefsîr*, Kuveyt 1971, 134-138; Rafîî, Mustafa Sadık, *İ'câzü'l-Kur'an*, Beyrut 1973, 343-338; Zehebî, Muhammed b. Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, İndex, 3 c. Kahire 1961; Kaysî, Kasım, *el-Târîhu't-Tefsîr*, Bağdat 1976, 154-159; Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, 189-190, Suûdî Arabistan, trs.; İbn Nedîm, *Kitâbü'l-Fihrist*, ed.: Flügel, Beyrut, II,24-39, Aynı eser, I, 47-140; İbn Haldun, *Mukaddime*, 437-40; Aynı eser, II, 439-447; Watt, W.M., *Bell's Introduction to Qur'an*, IX-X, Edinburgh, 1970; Gatje, Helmut, *The Qur'an and its Exegesis (Kur'an ve Tefsiri)*, V-VIII, Londra, 1976; *İmam Şâfi'nin Risâle'si*, 88-178, trc.: Kudûrî, J. Hopkins P. 1961.

² Yazarın "extraordinary points of the Qur'an" diye tanımladığı Garâibu'l-Kur'an, Kur'an'da bulunan farklı dil ve lehçelerdeki kelimelerin köken ve anlamlarıyla ilgilenen bir ilim dalıdır. ç.n.

³ Vücûh ve Nazâir Prof. Arberry tarafından "Kur'an'daki Eşanlamlı ve Eşsesli Kelimeler" adıyla tercüme edilmiştir (The Islamic Quarterly, c. XIII, no: 3, s.

En son ismi geçen branşın, yani vücûhu'l-Kur'an'ın tefsire ait önemli ilimlerden biri olduğu vurgulanmalıdır. İslâmî literatürün klasik döneminde müfessirler, diğer branşlarda olduğu gibi bu alan üzerinde de ayrıntılı çalışmalar yapmışlardır. Maalesef, bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Ulaşanların çoğu ise hâlâ el yazma metinler halinde bulunmaktadır ve bildiğimiz kadarıyla üzerlerinde çağdaş ilim adamları tarafından, bu ilim dalı çerçevesinde ve bu alandaki el yazmaları üzerine herhangi bir çalışma da yapılmamıştır.⁴ Dolayısıyla bu konu özel ve ciddi şekilde dikkate şâyandır.

Bu makalede başlangıç olarak Vücûhu'l-Kur'an konusunun kayda değer yönlerini, incelemeyi hedefledik. Amacımız bu konunun Tefsir literatürü alanındaki önem ve faydasını ortaya koymaktır. Araştırmamız süresince yayınlanmış kaynaklara ilave olarak bazı yazmalara da ulaşılmıştır. Çalışmamızın sonucu ise tüm eksiğiyle "Vücûhu'l-Kur'an ilmine bir giriş" olarak değerlendirilebilir.

Vücûhu'l-Kur'an Başlığının İzahı

Kur'an'a ait kelimeler, genel olarak üç kategoriye ayrılabilir⁵: i) Farklı kelimelerin farklı anlamlar ifade etmesi (bu çeşit kelimelere ait örnekler açıktır); ii) Farklı kelimelerin aynı anlamı taşıması (meselâ, Kur'an, Kitap ve Furkan kelimeleri aynı Kitaba işaret eder); iii) Aynı kelimenin farklı mânâlara gelmesi (örneğin Hak kelimesi Kur'an'da kırktan fazla anlamda kullanılmaktadır.⁶ Al-

135-139); Ayrıntılı bilgi için bkz.: Settari, "el-Hiri's Wujuh al-Qur'an", Doktora tezi, C.U. 1974, s. 127-42.

⁴ Bu konuda makalenin kaleme alınmasından sonra geçen yıllarla birlikte büyük çaplı değişiklikler meydana gelmiş olması sevindiricidir. Yine de bugüne kadar ulaşılabilen ve üzerinde çalışılan eserler, kütüphane depolarında bekleyenlerin yanında çok azdır. ç.n.

⁵ Karş.: Malik, "Works of al-Mubarrad", 124, Doktora tezi, no: 6217, C.U.L.

⁶ Karş.: Hirî, İsmail ibn Ahmet en-Nisâbü'rî, *Kitâb Vücûhu'l-Kur'an*, vr. 41a-43a; Settari, "el-Hiri's Wujuh al-Qur'an", Doktora tezi, C.U. 1974, I, 168-170, II, 76-78; İbnü'l-Cevzî, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, Ch. Beatty MS., no: 4386, vr. 35a-36a; Mukrî, Ahmet b. Ali, *Vücûhu'l-Kur'an*, British Museum, MS. 1229 VII, vr. 47a-b; Damgânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nazâir fi'l-Kur'an*, ed.: Abdülaziz, Beyrut, 139-141; Tiflisî, Ebu'l-Fazl, *Vücûhu'l-Kur'an*, Tahrân 1921, 77-80; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 1891, XI 332-343; Ragıp el-İsfehânî, *Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Kahire 1906, 278-280; Lane, *Arabic-English Lexicon*, Beyrut 1968, II, 605-610;

lah-Aziz; sıdk-doğruluk; safâ-refah; kemâ yenbeği-olması gerektiği gibi; Kâbe-Allah'ın evi; amel-fiil; evlâ-daha üstün; mal- servet; tibyânü'l-hak ve'l-bâtıl-doğru ve yanlışın açıklanması; cürm-suç; nakîdü'l-bâtıl-yanlışın aksisi; İslâm-Allah'ın dini; vücûb-vecibe/görev; tevhid-Allah'ın birliği; Muhammed-Allah'ın peygamberi; adl-adalet; Kur'an-Allah'ın kitabı; beyân-açıklama; kazâ-ilâhî hüküm; huccet-delil, ve buna benzer tabirler örnek olarak verilebilir⁷). Vücûhu'l-Kur'an ilmi Kur'an'daki bir kelimenin farklı mânâlarını bilebilme ilmidir. Başlığın kendisi şu şekilde incelenebilir:

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an âlimlerinin çoğu bu meseleye Vücûhu'l-Kur'an ve'n-Nazâir ilmi ya da kısaca Vücûhu'l-Kur'an⁸ adını vermişlerdir. Bu durumda biri Vücûh diğeri Nazâir olan iki terim kullanılmaktadır. Vech (çoğulu vücûh) kelimesinin sözlük anlamı "yüz, sûret, anlam, yön, amaç, maksat, yol, algı, önem, bakış açısı vb.'dir.⁹ Nazîr (çoğulu nazâir) kelimesi ise paralel, benzer, denk, aynı, eşit, emsal ve benzeri anlamlara gelmektedir.¹⁰ İstilahî anlamına gelince bu alanın otoritelerinin eserlerinden alıntılar yapmak gerekmektedir.

İbnü'l-Cevzî¹¹ Vücûh ve Nazâir'in aynı kelimenin muhtemelen farklı formlarıyla Kur'an'da tekrar edilmesi, ancak kullanıldığı her yerde ya da bazılarında farklı anlamlar taşıması anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Kök, telaffuz ya da hareke açısından bakıldığında kelime kullanıldığı her yerde aynı lafızla gelir. Bu onun kullanımının her durumda aynı olduğu anlamına gelir. Bir

Rehber, God of Justice, Leiden, 1960, 31-34; Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut 1965, 135-136.

7 Bu terimlerin Kur'an'da kullanımı hakkında bir başka çalışmada bilgi verilecektir.

8 Karş.: Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1957, I, vr. 102; Kübrî, Ahmet, *Miftâhü's-Seâde*, Haydarabad 1911, II, 271-273; Hacı Halife, *Keşfü'z-Zunûn*, Tahran, 1387/1967, II, 2001; Damagânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nazâir fî'l-Kur'an*, 5-10; "el-Hirî's Wucuh al-Qur'an", Doktora tezi, C.U. 1974, 143-177.

9 Bkz.: İbn Manzur, Muhammed İbn Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, VII, 453-58; Lane, *Arabic-English Lexicon*, VIII, 3049-50; Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Kahire 1952, IV, 296-97; Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 667.

10 Karş.: İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, VII, 72-77; Lane, *Arabic-English Lexicon*, VIII, 2813; Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît*, II, 149-50; Zemaşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 640-41; GAL, Brockelman, *Leiden* 193, II, 984-986.

11 İbnü'l-Cevzî, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, Ch. Beatty MS., no: 4386, vr. 1a-b.

ya da daha fazla kelimenin lafızdaki benzerliği teknik olarak Nazâir diye isimlendirilirken; bir kelimenin farklı yerlerdeki farklı mânâlarına da teknik olarak Vücûh denmektedir. Bundan dolayı Nazâir, lafızları (elfâz); Vücûh ise mânâları (Maânî) çağrıştırır. Vücûh ve Nazâir kitaplarının tedvininde bu ilkeye müracaat edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, bu konuya temas eden âlimlerin amacının, öğrenenlere Kur'ân'daki benzer kelimelerin farklı anlamlara gelebileceğini ve bu farklı mânâların bu ilim vasıtasıyla bilinebileceğini öğretmek olduğunu söylemiştir. Hacı Halife¹² ve Rafii¹³ aynı bakış açısını benimsemiş ve herkesin kabul ettiği gibi İbnü'l-Cevzî'nin görüşünü takip etmiştir.

Terimlere teknik manalarını ayrı ayrı veren Zerkeşi¹⁴ ve Suyûtî,¹⁵ Vücûh ilminin Kur'ân'ın farklı mânâlarda kullanılan Müşterek (eşsesli veya ortak) kelimeleri ile ilgilenen ilim olduğunu ileri sürmektedirler. Nazâir ise tabiri caizse birbirinin ayak izlerinde giden yani, birbirine benzeyen kelimelere ait bir ilimdir. İlk misal üzerinde yaptığımız açıklama üzerinde duracak olursak Suyûtî bu hususta şunları söylemektedir: “Nazâirin lafızlarla; Vücûhun ise mânâlarla ilgili olduğu ifade edilir, ancak bu görüş kısmen doğru olduğundan zayıftır. Eğer bu şekilde olsaydı, o zaman Vücûh ve Nazâir ilmi yalnızca eşsesli kelimeleri (el-elfâzu'l-müştereke) ihtiva ederdi. Hâlbuki bu ilmin mütehasıslarından bazıları, bir kelimenin farklı yerlerdeki tek anlamından bahsetmişlerdir. Böylece onlar Vücûhu, Ulumu'l-Kur'an'ın bir dalı, Nazâiri de diğer bir dalı olarak addetmişlerdir.”¹⁶ Ahmet Kübrî¹⁷ ve Kasım el-Kaysî¹⁸ de bu görüşlere yakın bir çizgiyi takip etmekte, Zerkeşi ve Suyûtî'den açıkça alıntılar yapmaktadırlar.

Yukarıdaki birbirinden çok az bir farkla ayrılan iki görüş ışığında şu çıkarımda bulunulabilir: İbnü'l-Cevzî ve onun takipçileri Vücûh ve Nazâir İlminin bölünemeyen bir konunun başlığı olduğunu ifade etmişlerdir. Kelimelerin benzerliklerinin dikkate alınması Nazâir; farklı mânâları göz önünde bulundurulması ise

¹² Hacı Halife, *Keşfü'z-Zünun*, II, 2001.

¹³ Rafii, Mustafa Sadık, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 73.

¹⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, vr. 102.

¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 141.

¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 141.

¹⁷ Kübrî, Ahmet, *Miftâhu's-Seâde*, II, 271-73.

¹⁸ Kaysî, Kasım, *Târîhu't-Tefsîr*, 112.

Vücûh olarak adlandırılmıştır. Bir başka deyişle, onlara göre bu başlık Kur'ân'ın anahtar terimleri ile ilgili bir kitap ya da ilim dalına ad olarak verilebilir. Bunlardan her biri, pek çok yerde aynı kökten geldikleri şekliyle kullanılmıştır ancak kontekse göre farklı manalara gelmektedir. Bu sonucun İbnü'l-Cevzî'nin görüşleriyle daha açık ve daha iyi belgelenmiş olacağı kanaatindeyiz:¹⁹ "Bazı müellifler, Vücûhun sınırları dışına çıkarak, el-beled (ülke) kelimesi gibi farklı yerlerde de tek anlama gelen kelimelere değinmektedirler." Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî, farklı yerlerde tek mânâya gelen kelimelerin Vücûh ve Nazâir başlığı altına girmeyeceğini düşünmektedir.

Vücûhun tanımlanmasında iki otorite grup arasında bir görüş ayrılığı bulunmazken Nazâir hakkında küçük görüş farklılığı mevcuttur. Zerkeşî, Suyûtî ve onların takipçileri, Nazâirin Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde tekrar tekrar kullanılan manaca yakın kelimeleri ihtivâ ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bunların her birinin değişik anlamlara gelip gelmemesi fark etmez. Yani, değişik yerlerde aynı anlama sahip kelimeler de Nazâirin altına girmektedir. Onların delilleri ise; bu konunun bazı uzmanlarının bu türden olan bütün kelimelere eserlerinde yer vermiş olmalarıdır. Ancak onlar bu durumda Vücûh ve Nazâiri Kur'ân ilimlerinin iki ayrı branşı olarak telakki etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü Nazâir, net bir şekilde Vücûhun kapsamına girmemektedir.²⁰ Hangi görüş kabul edilirse edilsin, bizim burada işleyeceğimiz konumuz, üzerinde herhangi bir görüş ayrılığı bulunmayan Vücûhu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın mânâları)dır. Artık (şimdi) konunun değerine değinebiliriz.

Vücûhu'l-Kur'ân'ın Önemi

Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilir:²¹ "Bir kimse Kur'ân'ın pek çok mânâsını (Vücûhu'l-Kur'ân) anlamadıkça tam bir fakih

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, Ch. Beatty MS., no: 4386, vr. 1a-b.

²⁰ Vücûh ve nazair kelimelerinin terim anlamı üzerindeki ihtilaflarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz.: Karagöz Mustafa, *Vücûh ve Nezair'in terimleşme Süreci, Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir usulü*, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2009, 441-475.ç.n.

²¹ Yazarın merfu olarak naklettiği bu rivayet, aslında Ebu'd-Derda'dan mevküfen nakledilmiştir. Yazarın atıfta bulunduğu *İtkan*'da da durum aynıdır. Bkz.: es-San'âni, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef* (211/826), I-XI, Thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, *el-Mektebetü'l-İslâmî*, Beyrut 1403, II, 255;

olamaz”²² Hadisçiler bu hadisi şu şekilde açıklamaktadırlar: “Kişi, Kur’ân’ın bir kelimesinin farklı farklı anlamlara gelebileceğini bilmeli, (buna bağlı olarak da kelimeyi oradaki kullanımına uygun olarak kavramalıdır).”²³ İslâm’ın dördüncü halifesi Ali b. Ebi Talib’in müfessirlerin lideri olan (reisü’l-müfessirin) Abdullah b. Abbas’ı Haricilere²⁴ gönderdiği ve ona şöyle dediği nakledilir: “Onlara git ve onlarla tartış, fakat onlarla Kur’ân hakkında tartışmaya girme, çünkü Kur’ân, çeşitli anlamlara sahiptir. Sen sadece sünnet²⁵ (Peygamber’in sözleri, fiilleri ve onayları) üzerinde onlarla tartışabilirsin.”

Aynı olayla ilgili bir diğer rivayette ise (Hz. Ali’nin tavsiyesine karşılık) İbn Abbas’ın şu sözleri nakledilmektedir: “Ey Müminlerin Lideri! Ben Allah’ın Kitabını onların hepsinden daha iyi bilirim, bu Kitap, bizim evlerimizde vahyedildi.” Bunun üzerine Hz. Ali: “Doğru söyledin fakat, Kur’ân farklı mânâlar taşır; sen bir şey söylersin onlar bir başkasını, dolayısıyla onlarla Sünnet²⁶ üzerinde tartışman daha uygundur.” demiştir. İbn Abbas Hz. Ali’nin bu dediğini yapmış ve Haricilerin ileri sürebilecekleri hiçbir delilleri kalmamıştır. Bu konuda daha fazla delil getirilebilir, ancak yukarıda değinilen rivayetlerin konunun önemini vurgulama noktasında yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Bunlardan başka Vücûhu'l-Kur’ân, Kur’ân’ın mucizelerinden biri olarak telakki edilmektedir;²⁷ çünkü daha önce de bahsedildiği gibi bir kelime, kimi zaman kırk kadar anlama bile gelebilmektedir. Ayrıca Kur’ân’a has bu özellik, insanoğluna ait hiçbir kitapta bulunmamaktadır. Kısaca bu ilim o kadar önemlidir ki; Kur’ân’ı öğrenen bir kişi Vücûhu'l-Kur’ân’ı iyi bilmezse onun uygun mânâlarını yakalayamaz. Bu durumda sonucun hüsrana olmasından kaçınılmazdır. Bundan dolayı Hz. Peygamber “Kur’ân’ı anlayınız, onu anlamayı Allah’tan isteyiniz, çünkü en yüce ve en

İbn Ebi Şeybe (235/849), *el-Musannef*, I-VIII, Thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, *Fedailu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 40. ç.n.

²² İbn Atıyye, *Mukaddime fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire 1954, 262; Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 141.

²³ Adı geçen eser; Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 163.

²⁴ Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 141.

²⁵ Adı geçen eser, 141-42.

²⁶ Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 141-142.

²⁷ Adı geçen eser I, 141.

üstün olan Allah, Kur'ân'ın anlaşılmasını istemektedir.” buyurmuştur.²⁸

Vücûhu'l-Kur'ân'ın Arkasındaki Hikmet

Kur'ân'daki bazı kelimelerin olağanüstü karakteristiğini gözlemledik. Bu noktada şöyle bir soru akla gelebilir: Kur'ân bir rehber kitaptır, bundan dolayı anlamının açık, okunduğunda anlaşılabilir nitelikte olması gerekmektedir. Eğer bir kelime pek çok mânâyâ gelirse ki, gelmiştir, bu özellik, Kur'ân'ın anlaşılmasını zorlaştırabilir. Bu durumda Vücûh'ul-Kur'ân avantajdan ziyade bir engel olabilir. O halde bu özelliğin altında yer alan hikmet ve mantıklı açıklama nedir?

Bu soruya cevap vermek için şunları söyleyebiliriz: Müslümanların inandıkları gibi Kur'ân, Allah Teâlâ tarafından vahyedilmiş bir kitaptır. Dolayısıyla içinde birtakım özel niteliklerin bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde sıradan bir kitaptan farkı kalmaz. Vücûh'ul-Kur'ân bu niteliklerden biridir ve Kur'ân'ın bir benzerini yapmaya kalkışan kimse için bir meydan okuma olarak kabul edilmektedir.²⁹ Bu olağanüstü özelliğinden dolayı kendisinin de şu âyette dile getirdiği gibi Kur'ân taklit edilemez karakterdedir: “De ki: İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek için toplanmış olsalar; birbirlerine yardım etseler, yine de onun bir benzerini getiremezler.” (17:88). Aynı şekilde bir diğer âyette “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur'ân'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure getirin. Eğer samimi iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi (yardımcılarınızı) de getirin. Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- kafirler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının” (2:23-24) buyrulmaktadır. Vücûh'ul-Kur'ân gibi pek çok olağanüstü niteliğinden dolayı Kur'ân'ın bir benzerinin oluşturulması mümkün değildir.

²⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Singapur, trs. I, 290-295; Rafîi, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Beyrut 1973, 85; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 454; Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-Kebîr*, Urdu, Lahor, trs., 61-106.

²⁹ Karş.: Bâkîllânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, 32-60 (Suyûtî'nin İtkân'ının hâşiyesinde, Kahire 1951); Kaysî, *Târîhu't-Tefsîr*, 112; Kattan, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 124, Hirschfeld, *New Researches Exegesis of Qur'ân*, Londra 1902, 17; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I, vr. 290; Baljon (J.M.S.), *Modern Muslim Koran Interpretation*, Leiden 1961, 61-65; Rafîi (Mustafa Sâdık) *İ'câzü'l-Kur'ân*, 139-188.

Vücûh'ul-Kur'an'ın temelinde yatan hikmet şudur: Allah Teâlâ kulunun, kapasitesinin el verdiği ölçüde bu Kitap üzerinde düşünüp tefekkür etmesini istemektedir. Onun anlamı ile ilgili iyice inceleme yapmanın aciliyeti, bizzat Kur'an'da görülebilir: "Sana vahyettiğimiz bu Kitap, ayetleri üzerine düşünecekleri nimetlerle dolu bir kitaptır." (38:29) Âyetin her bir kelimesi üzerinde özel olarak tefekkür edilip, uygun mânâları anlaşılmadığı sürece bir âyet üzerinde düşünmenin, mümkün olmadığı açıktır. Dolayısıyla bu özel nitelik, Kur'an'ın bir dezavantajı değil bilakis üzerinde tefekkür etmenin bir faydası ve kaynağıdır.

Vücûh'ul-Kur'an, sadece alışılmamış bir usul olarak görülmemelidir. Çünkü Arapça, fazla miktarda eşsesli ve eşanlamlı kelimenin kullanıldığı bir dildir. Bütün Arapça kelimeler üç kısma ayrılabilir: i) dinleyenlerin açıkça anladığı ilk anlama sahip/gelen kelimeler; ii) ilk anlamdan uzak olmayan ama ikinci bir anlama daha gelen kelimeler; iii) kinâye (retorik, imâ), işâret (sembolik açıklama), mecâzât (mecâzî anlam), istiâre (metafor), temsîl (yerine koyma***), teşbîh (benzetme) ve benzeri mânâlar ihtivâ eden kelimeler.³⁰ Bu kelimeler Araplar için bir zevk kaynağıdır. Şu ayette de belirtildiği gibi Kur'an, açıkça Arapça indirilmiştir: "Şüphesiz Biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik." (12:2). Bu nedenle Kur'an bütün kelimeleri Arapça dil kullanımına uygun şekilde ihtivâ etmekte ve doğal olarak da bir kelime farklı yan anlamlara da gelebilmektedir.

Zihin Egzersizi

Daha önce yönelttiğimiz ilk soruyu ikinci bir soru daha takip etmektedir. Anahtar kavramların birbirinden farklı mânâlara geldiğini görmüştük. O halde bir müfessirin, böyle bir terim için kendi aklı ve yargısına uygun bir anlam bulması kabul edilir bir durum mudur? Bir taraftan Hz. Peygamber'in Kur'an'ı yorumlamada kişisel görüşlerle hareket etmeyi kategorik olarak yasakladığını, diğer taraftan müfessirlerin genellikle bu hususta kendi muhakeme kabiliyetlerini kullandıklarını da biliyoruz. Dahası Nebvi sünnetin Kur'an'ın kelimesi kelimesine yorumlanması olmadığı da bilinmektedir.

³⁰ Rafii, *İcâzü'l-Kur'an*, 72, 84 ve benzerleri için Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, II, 40-48; İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş fi Ulûmi'l-Kur'an*, Bağdat 1930, 23; Kaysî, *Târîhu't-Tefsîr*, 119-20; Jansen (J.J.G.), *The Interpretation of Koran*, Leiden 1974, 55-76.

Bu probleme bir çözüm bulmak için bu konuda nakledilen hadisleri incelemek gerekmektedir. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Kim Kur'an'ı kendi yargısına göre yorumlarsa cehennemdeki yerini bulacaktır."³¹ Bir diğer hadis de şöyledir: "Her kim kendi düşüncesine göre Kur'an'ı yorumlarsa, doğru olsa bile hata eder."³² Bu konuya ilişkin pek çok hadis aktarılabilir. Ancak bu hadislerin tamamında kişinin Hz. Peygamber'in ve ashabının konuyla ilgili sözlerini bilmeden, Kur'an'ı kendi görüşleriyle yorumlamaması gerektiği ısrarla vurgulanmıştır.

Hadisler İbn Atiyye'nin³³ izahıyla daha iyi açıklanabilir: "Bir kimseden Allah'ın kitabından bir yeri açıklaması istendiğinde, o konudaki uzmanların görüşlerini dikkate almaksızın ya da gerekli dil kurallarını ve Tefsir prensiplerini işleme koymaksızın doğrudan kendi düşüncelerini merkeze alırsa, bu kişi Hz. Peygamber'in uyarısına muhatap olur." Fakat Kur'an'ın dilini inceleyen filologlar; gramerini inceleyen uzmanlar, ahkâmını analiz eden hukukçular ve mânâlarını ortaya koyan müfessirler bu hadislerin hükmüne muhatap değillerdir. Onların söyledikleri aslında kendi samimi çabalarının bir sonucudur ve bilginin, hükmün kanunlarına dayanmaktadır. Bir fikri bu tarzda ifade eden kişi, sadece kendi görüşünü açıklıyor değildir, o aynı zamanda Kur'an'ı bilgiyle ve nihayetinde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için açıklamaktadır.

Aynı şekilde Suyûti, şuna işaret etmektedir: Bir müfessir kendi kanaatlerine göre Kur'an'ı tefsir etmeye karar verse, tefsir ilminin en az on beş tane önemli branşını bilmelidir. Bu ilimler, müfessir için olmazsa olmaz aletler gibidir, bu kişi onlar olmaksızın bir "müfessir" olamaz.³⁴ Ancak, İslâm âlimleri, bir müfessirin kendi sağduyu ve takdirine göre Kur'an'ı tefsir etmesinin, belli şartlarda uygun olduğu konusunda fikir birliği içerisindeyler.

³¹ Taberî, *Mukaddime in his Tafsir*, (Tefsirinin mukaddimesinde) yeni baskı, Kahire 1955, I, 77; İbn Teymiyye, *Usûlü't-Tefsir*, 105-115; Kattân, 186-87; Suyûti, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 179; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 290-95.

³² Karş.: Şarbâsi, Ahmet, *Kıssatü't-Tefsir*, Kahire 1962, 27. not, 99-108.

³³ İbn Atiyye, *Ulûmu'l-Kur'an*, 263; İbn Haldun, *Mukaddime*, Kahire, trs.; İbn Teymiyye, *Usûlü't-Tefsir*, 105-114.

³⁴ Suyûti, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, II, 180-81; Kemâl, Ahmet, *Ulûmu'l-Kur'an*, Beyrut 1968, 146-48; Baljon, 61-65; Şarbâsi, 22; İbn Teymiyye, *Usûlü't-Tefsir*, 33-35, 93-102; İbn Kesir, *Fazâilü'l-Kur'an*, Beyrut 1966, 61; Gatje (H), *Exegesis*, 30 (1. Not).

Şu çok açıktır ki; Vücûhu'l-Kur'an üzerine yapılan bir zihin egzersizi ya geçerlidir, ya da değerlidir. Eğer bir müfessir, gerekli şartları sağlarsa onun kelimeler üzerindeki açıklamaları meşrû ve övgüye değer olacaktır. Fakat bu şartlar oluşmazsa o zaman onun çalışması geçerli olmadığı gibi kabul de edilemez.

Vücûhu'l-Kur'an'ın Kriterleri

Daha önceki görüşlerden sonra bir üçüncü soru zihne gelmektedir. Bir müfessirin Kur'an'ın anlamını ortaya çıkarmak için akli melekelerini kullanmasının kabul edilmiş olduğunu belirttik. Peki, müfessirin bir anahtar kelimenin doğru anlamını tespit etmesindeki uygun prensip ve kriter nedir? Bu soru oldukça önemlidir, ayrı yerlerdeki bir kelimeye değişik müfessirlerin çeşitli mânalar verdiği olmuştur.

Bu soruya bir cevap aramak için, öncelikle bir kelimenin farklı mânâlarını tespit etmede sabit bir kural olmadığını söylemeliyiz. Her ne kadar Lügatü'l-Kur'an ilmi (Kur'an sözlüğü ilmi) Vücûhu'l-Kur'an ilminde bir temel olarak telakki edilse de bu usul, büyük ölçüde naklî bilgiye (rivâyet) ve akla dayanmaktadır. Aslında kelimeler sözlük yardımıyla açıklanabilir ve bu genellikle herkes tarafından kabul edilir. Bu konuda daha fazla delil nakledecek olursak Rafîi'den şunları söyleyebiliriz:³⁵ "Bütün eşsesli kelimeler yer aldıkları metinle ilgili olarak çeşitli deliller ve işaretlere göre açıklanmalıdır. Arapça için bu metot bir kelimenin farklı anlamlarını belirlemede doğru usüldür." Eğer belli bir yerde değişik mânâlar verme imkânı varsa "o zaman tercih, bireysel yargı üzerine temellendirilir. Bunun için de metin içindeki anlamları ile birlikte kelimelerin bilgisini ve Arapça ifade kiplerini bilmek gerekir. Anlam çıkarımı bu yollarla yapılmaktadır."³⁶

Kur'an'daki kelime ve âyetler bizzat Kur'an'ın kendisiyle açıklanmalıdır. Eğer belli bir bölümde okuyucu herhangi bir ayetteki kelimeyi anlayamıyorsa, bir diğer kelime ya da ayetle onu anlaşılır hale getirebilir. Çünkü Kur'an'ın bir bölümü bir diğer bölümünü açıklar niteliktedir.³⁷ Bu metod Kur'an tefsirinin temel prensiplerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Sebeb-i

³⁵ Rafîi, Mustafa Sadık, *İcâzü'l-Kur'an*, 86; Taberî, *Tefsir, Mukaddime*, I, vr. 21.

³⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, 173; Şarbâsî, 59-60.

³⁷ İbn Teymiyye, *Usûlü't-Tefsîr*, 93; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II, 173; Şarbâsî, 59-60.

Nüzûl İlmi ve diğer unsurlar da uygun anlamın çıkarılmasında yardımcı olmaktadır. Şimdi Vücûhu'l-Kur'ân ile ilgili bir örnek verelim.

Hidayet Kavramı

Kur'ân, hedâ (mastarı hidayet ve hüden) kelimesini ve türemiş formlarını Allah, Peygamberi ve insanoğlu ile ilişkilendirerek 316 defa kullanmaktadır.³⁸ Bu kelime, “Doğru yola ya da davranışa yöneltmek, rehberlik etmek, uygun yolu göstermek, yönlendirmek, yön vermek, işaret etmek” ve buna benzer anlamlara gelmektedir.³⁹ Bununla birlikte bu kelime ilk olarak Kur'ân'da “ilâhî rehberliği” ifade etmek için kullanılmıştır.

İslâm öncesi dönemlerde hidâyet kelimesi, herhangi bir dînî karaktere sahip değildi. Çölde ve terk edilmiş boş arazide “yol göstermek” anlamında kullanılmaktaydı. Hâdî, (hedânın ism-i fâili) kervanlara doğru yolu göstermek üzere tecrübe sahibi olmuş kimse, bir lider anlamındadır. Çünkü bu dönemde çöl usta bir rehberin bile her an yolunu kaybedebileceği tehlikeli bir alandı. Kervanlarla birlikte olan uzman bir hâdînin önemi bu şartlarda kolaylıkla anlaşılabilir.

Kur'ân'da da Hâdî'nin gerekliliği merkezi bir konumdadır. Burada Hâdî, daima doğru yolu gösteren ve asla sapmayan Allah'tır. Hidâyet köken itibarıyla sahrada fiilî olarak yolculuk yapmakla ilgili bir eylemdir. Kur'ân'da ise sembolik olarak insanın geçmek zorunda olduğu devâsa bir çöle benzetilen insan hayatı ile ilişkilendirilerek dînî bir karakter kazanmıştır.⁴⁰ Kur'ânî bakış açısına göre Allah nihâî Rehber, Kur'ân kılavuz, Peygamber bu görevin lideri, insanlar ise yönlendirilmeye ihtiyaç duyan yolculardır. Hayat yolculuklarında kılavuzu takip etmelidirler. Aksi takdirde yanlış yola sapmak kaçınılmaz olacaktır.

Daha önce zikredildiği gibi, Kur'ân'da hidâyet, esas olarak “İlâhî Rehberlik” mânâsında kullanılmıştır. Buna ilaveten 33

³⁸ Karş.: Fu'âd Abdü'l-Bâkî, *el-Mu'cem li Elfâzi'l-Kur'ân*, Kahire 1944, 731-736.

³⁹ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XX, 228-36; Lane, *Arabic-English Lexicon*, VII, 3042; Ragıp el- İsfahânî, *Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 560-64. Firüzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhîtt*, VIII, 405-6; Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, 698.

⁴⁰ Karş.: Izutsu, T, *God and Man in the Koran*, Tokyo 1964, 139-46.

farklı anlam daha taşımaktadır.⁴¹ Şimdi müfessirlerin verdikleri bu manaları bizzat Kur'an'dan atıflar sunarak inceleyelim.⁴²

1. Tevfik (muvafilek olma) *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ*

“(Her Şeye g¼c¼ yeten Allah) Bizi doğru yola muvafilek kıl.” (1/5)⁴³

2. İmân (Allah inancı) *وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى*

“Ve Allah kendisine inananların imanını artırır.” (19/76)

3. Savâb (doğru) *أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ*

“İŞte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler.” (2/5)

⁴¹ Suyutî'ye göre hüdâ kelimesinin on dokuz, Zerkeşi'ye göre on yedi ayrı manası vardır. Yazarın 33 ayrı manaya ulaŐırken bir miktar zorlamada bulunduğu hatıra gelmektedir. Dikkatle bakılırsa manaların bir kısmı arasında yok denecek kadar az fark olduğu gör¼lecektir. Öte yandan kelimenin farklı bir anlam taşınması ile geçtiği yerde o kelimeyle kast edilenin ne olduğuna dair açıklamanın aynı başlık altında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği de ayrı bir konudur. Yazarın 3,4,12,15,20,23,24,25,26,27,28,29,30 ve 33 nolu maddelerde hüdâ kelimesine verdiği manalar, Zerkeşi ve Suyutî'de bulunmamaktadır. Bu iki müellifin Araf suresi 156. ayetindeki hüdâ kelimesine verdikleri “tevbe” manasını da makalenin yazarı zikretmemiŐtir. KarŐılaŐtırma için bakınız: es-Suyutî, Celâleddin, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, I-II, Thk.: İŐâm Fâris, Daru'l-Ciyl, Beyrut, 1998, s.509-510; ez-Zerkeşi, Bedruddin, I-IV, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa el-Bâbi el-Halebi ve Şurakâuh, yer yok, 1958, I,103-104. ç.n.

⁴²Bkz.: İbn Kuteybe, *Te'vil MüŐkili'l-Kur'an*, Kahire 1954, 344-367; Hirî, *Kitâb Vücûhu'l-Kur'an*, Cambridge Üniversitesi Lab., MS., Or 1282(7); Eb¼ Abdullah Harun ibn Musa el-Kârî, *el-Vücûh ve'n-Nazâir fi'l-Kur'an*, Chester Beatty, MS. no: 3334, vr.2a-3b; İbnü'l-Cevzi, *el-Vücûh ve'n-Nazâir*, Ch. Beatty MS., no. 4386, vr. 102-103a; Mukrî, Ahmet ibn Ali, *Vücûhu'l-Kur'an*, vr. 44a-44b; Suyutî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, I, 142-43.

⁴³ Günümüzde kaleme alınan meâllerin çoğunda ilgili âyetlerdeki hidayet kelimesi, usul kitaplarında verilen farklı manalarından neredeyse âzâde olarak, sadece sözl¼k anlamı üzerinden Türkçe'ye çevrilmiŐtir. Böyle olunca kelime, pek çok yerde iletmek, ulaŐtırmak, doğru yol lafızlarıyla karŐılanmıŐtır. Bunun manada bir daralmaya yol açtığı aŐikârdır. Öte yandan hamledilmesi uzak bir mananın lafza yüklenmesi suretiyle âyetin söylemediğini ona söyletme riski de her zaman mevcuttur. Kelimenin sözl¼k anlamlarıyla Kur'an'da geçtiği yerdeki muhtemel mana arasında paralellik bulunması durumunda lafzın o manaya hamledilmesi riski azaltacaktır. Aksi takdirde yapılan iŐlemin mana yüklemekten ziyade açıklama olarak tanımlanması daha uygun olacaktır. Bu çalışmada yazarın genel anlamdan farklı olarak ve usul kitaplarında tespit edilmemiŐ manalara atıf yaptığı ayetlerin mevcut meal-lerde nasıl karŐılandığıın kıyaslanabilmesi için dipnotlarda örnekler verilmiŐtir. ç.n.

4. Kible⁴⁴ ve Kâ'be قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى
 “De ki: Allah’ın kiblesi muhakkak ki Kâbe’dir.”⁴⁵(2/120)
5. Tesbît (sabitleme) وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
 “Allah, dilediği kimseyi doğru yolda sabit kılar.” (2/213)
6. İslâm (Din) قُلْ إِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ
 “De ki: İslam, Allah’ın yegâne dinidir.”⁴⁶(3/73)
7. Marifet (Bilgi) وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا
 “Onlarla bilesiniz diye yıldızları yaratan O’dur.” (6/97)
8. Beyân (Açıklama) إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ
 “Biz, ona yolu (doğru bir şekilde) açıkladık.” (76/3)
9. Dua (Davet) وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ
 “Ve her kavim için (Allah yoluna çağırان) bir davetçi vardır.”
 (13/7)
10. Rasûl ve Kitâb فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ
 “Her kim benim peygamberimi ve kitabımı takip ederse (onun için korku yoktur).” (2/38)
11. İrşâd (Yönlendirme) عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ
 “Belki Rabbim beni doğru yola iletir/yöneltir.” (28/22)
12. Ta’rif (Belirleme) إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ
 “Muhakkak ki sen sevdiğin kişinin imanını belirleyemezsin.”⁴⁷
 (28/56)
13. Tevhîd (Monoteizm) هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى
 “Elçisini tevhidle gönderen O’dur.” (61/9)
14. Sünnet (Uygulama) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْيِهِمُ اقْتَدِهْ
 “Onlara, Allah rehberlik etmiştir, o halde sende onların uygulamalarına tabi ol.”⁴⁸ (6/90)

⁴⁴ Kible: Müslümanların ibadet esnasında yöneldikleri yön; Kâbe, Kübik yapı, Allah’ın evi.

⁴⁵ Şüphesiz yazarın yaptığı en ilginç yorumlardan biri bu âyete verdiği mana-
 dır. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunca hazırlanan
 meâlde bu ayete verilen anlam şudur: “De ki: Allah’ın yolu asıl doğru yol-
 dur.” ç.n.

⁴⁶ “De ki: “Şüphesiz hidayet, Allah’ın hidayetidir.” ç.n.

⁴⁷ “Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin.” ç.n.

⁴⁸ “İşte, o peygamberler, Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir.” ç.n.

15. Emr-i Muhammed (Hz. Muhammed'in Görevi) *وَشَاقُوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ*

"Elçinin görevi onlar için apaçık belli olduğu halde onlar o elçiye karşı çıkmışlardır." (47/32)

16. İstircâ' (Geri alma-Yeniden sahip olma) *وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ*

"Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbine yeniden sahip olur."⁴⁹ (64/11)

17. İlham (Vahiy) *أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ*

"O her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) verir, sonra ona hayatına nasıl devam edeceğini ilham eder." (20/50)

18. İslah (Düzeltilme) *وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ*

"Allah hainlerin tuzaklarını ıslah etmez." (12/52)

19. Kur'ân (Allah'ın Kitabı) *وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَىٰ*

"Muhakkak ki, onlara Rablerinden Kur'ân gelmiştir." (53/23)

20. Hıfz (Koruma) *وَأَنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ*

"Hiç şüphe yok ki Allah, doğru yola inananların koruyucusudur." (22/54)⁵⁰

21. Tevrat *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْهُدَىٰ*

"Andolsun, biz Mûsâ'ya Tevrat'ı verdik." (40/53)

22. İnkıtâ ani'l-Hüccet (Delilden Ayırma) *وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ*

"Allah, adaletsiz insanlara delil göstermez." (2/258)

23. İstibsâr (muhakeme gücü) *فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ*

"Onların alışverişleri kâr getirmemiş ve muhakeme gücünden yoksun bırakılmışlardır."⁵¹ (2/16)

24. Delil (İşâret) *أَوْ آجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى*

"Yahut ateşin yanında bir işaret bulurum." (20/10)

25. Ta'lim (Öğretme) *وَيَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ*

"Size, sizden öncekilerin yollarını öğretmek istiyor." (4/26)

⁴⁹ "Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir."ç.n.

⁵⁰ Hiç şüphe yok ki Allah, iman edenleri doğru yola iletir." Ayetin terkinin böyle bir anlamlandırmaya izin vermediği açıktır. Zira "doğru yol", diğer bütün kullanımlarda olduğu gibi h-d-y kökünün ism-i faili olan "hâd" iman kelimesine değil, kelimesine bağlıdır. ç.n.

⁵¹ "Alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır." ç.n.

26. Fazilet (Üstünlük) هُوَلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا
(Onlar inanmayan kimseler için) “Bunlar, bu yolda iman edenlerden daha üstündürler” derler.” (4/51)
27. Takdîm (Göndermek) فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ
“Sonra onları cehennem yoluna gönderin.” (37/23)
28. el-Mevt ale’l-İslâm (Müslüman olarak ölmek) وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ
وَأَمِنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَىٰ
“Gerçekten ben, tövbe eden, inanan ve salih ameller işleyen, sonra da İslâm üzere ölen kimseler için affediciyim.” (20/82)
29. İzkâr (Hatırlatma) وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ
“O seni unutmuş olarak bulmadı mı? Böylece sana hatırlattı.”
52 (93/7)
30. Sevâb (ödül) إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ
“Şüphesiz bizim işimiz ödül vermektir.”⁵³ (92/12)
31. Rasûl (Elçi) فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى
“Muhakkak ki, size benden bir elçi gelecektir.” (2/38)
32. Bi’setü’n-Nebî, (Peygamber gönderme) إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ
الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ
“Onlar, açık delilleri ve bizim gönderdiğimiz peygamberin ortaya çıkışını gizleyen kimselerdir.” (2/159)
33. Delâlet ale’l-Cennet (Cennete yöneltme) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ
“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Rableri onları imanları sebebiyle, cennete gönderir.” (10/9)
- Bu maddeler, hidayet kelimesine ilişkin farklı kaynaklardan alınmış yorumlardır.⁵⁴ Bu noktada şu hususa değinmek yerinde olacaktır: Müfessirler, bu yorumlardaki nüanslar hakkında farklı görüşler ileri sürdükleri için yukarıda değinilen her bir anlamın

⁵² “Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?” ç.n.

⁵³ “Şüphesiz bize düşen sadece doğru yolu göstermektir.” ç.n.

⁵⁴ Tiflîsî, Ebu’l-Fazl, *Vücûhu’l-Kur’ân*, 295; Damgânî, Hüseyin ibn Muhammed, *el-Vücûh ve’n-Nazâir fi’l-Kur’ân*, 473-76; Settar, “el-Hirî’s Wujuh al-Qur’ân”, Doktora tezi, C.U. II, 266-67; Ebû Abdullah Harun ibn Musa el-Kârî, *el-Vücûh ve’n-Nazâir fi’l-Kur’ân*, Chester Beatty, MS. no: 3334, vr. 2a-b; İbnü’l-Cevzî, *el-Müdhîş fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 22-23; Fahreddin Razî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Kahire 1890, I, 244-45; Taberî, *Tefsîr*, I, 166-70; İbn Kesîr, *Tefsîr*, Kahire, trs., I, 26-28; GAL, s, II, 984-986.

Kur'an âlimleri tarafından kabul edilmesi gerektiğini söylemek gereksizdir. Bununla birlikte, bir anlam, ilk bakışta mantıksız gibi görünse bile, metin ile uyumlu güvenilir kaynaklarda konunun derin bir şekilde muhakeme edilmesi halinde mantıklı olabilir.

Hidayetin dört aşaması olduğu ileri sürülmüştür. (i) Hayvani hayatta doğal olarak bulunan içgüdüye dayalı hidayet. (ii) Derece olarak bir öncekinden üstün olan duyulara dayalı hidayet. Bu iki form, insan ve daha aşağı olan hayvanlarda ortaktır. Ancak, insanda bir üçüncü hidayet çeşidi daha bulunur ki bu, diğer hayvanlarda bulunmayan mantığa dayalı hidayettir. Bu hidayet çeşitlerinin her biri kendi sınırlı yapısına sahiptir. Duyu algısı, içgüdüyü tashih eder ve mantık da duyuları düzenler. Bu noktada şu soru karşımıza çıkmaktadır: Kendi yöneliminde mantığı tashih edecek bir güç yok mudur? Kur'an, nazarında böyle bir güç vardır ve o da vahye dayalı hidayettir. Bu hidayet çeşidi, insana rehber olarak verilmiş en büyük ilahi istidattır.⁵⁵ İslam'a göre insan, bu nihai rehberi layıkıyla takip ederse, bu dünyada ve ahirette başarılı olacaktır. Aksi takdirde yanlış yönlendirilmiş olacak ve sonuçta kendine zarar verecektir.

Sonuç

Vücûh'ul- Kur'an ilmi, Tefsir literatürünün önemli ve temel bir branşıdır. Kur'an'ın ses bilgisinden yoksun olan bir Kur'an öğrencisi, ayetlerin tam ve doğru yorumlarını yapma konusunda yetersiz kalabilir. Özetle, farklı manalar taşıyan yaklaşık yedi yüz Kur'an kelimesi, Vücûhu'l- Kur'an'ın konusunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu konu hakkındaki bir çalışma, Kur'an'a özgü anahtar terimlerin yorumlanması şeklinde telakki edilebilir. Beklenmedik bir biçimde bu çalışma, bir Kur'an sözlüğü veya rehberi de oluşturabilir.

⁵⁵ Karş.: Âzâd, Ebu'l-Kelâm, *The Tercümânü'l-Kur'ân*, Lahor 1968, I, 147-89.

KAYNAKÇA

- Abu Abd Allah Harun ibn Musa al-Qâri, *al-Wujûh wa al-Nazâir fi al-Qur'ân*, Chester Beatty MS. No.3334.
- Âzâd, Ebu'l-Kelâm, *The Tercümânü'l-Kur'ân*, Lahor 1968
- Baljon, (J.M.S.), *Modern Muslim Koran Interpretation*, Leiden 1961
- Brockelmann, *Geschichte der Arab. Lit.*, 5 vols., Leiden, 1943 & c.
- al-Damghâni, Husayn ibn Muhammad, *al-Wujûh wa al-Nazâir fi al-Qur'ân*, ed. Abd al-Aziz, Beirut, 1970.
- El-Firuzâbâdi, *al-Qâmus al-muhît*, 2 Vols., Cairo, 1952.
- Ghazâli, Ihyâ' 'ulûm al-Dîn, 4 Vols., Singapore, no date.
- Fahreddin Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Kahire 1890
- Hirî, Ismâ'il ibn Ahmad al Nisâbüri, *Kitâb Wujûh al-Qur'ân*, Camb.University Lib. MS., Or 1282(7).
- Hajji Khalifa, *Kahf al-Zunûn*, Tehran, 1387/1967.
- Hirschfeld, *New Researches Exegesis of Qur'ân*, Londra 1902
- İbn Ebi Şeybe (235/849), *el-Musannef*, I-VIII, Thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995
- İbn Khaldûn, *Muqaddima*, Cairo, n.d.
- _____, *Muqaddima*, tr. Roshental, New York, 3 Vols., 1958.
- Ibn Manzûr, Muhammad ibn Mukarram, *Lisân al-'Arab*, Cairo,1891.
- Ibn al-Jawzî, *al-Mudhish fi 'ulûm al-Qur'ân*, Baghdâd, 1930.
- Ibn Nadîm, *Kitâb al-Fihrist*, ed. Flügel, Beirut, n.d
- Ibn Nadîm, *The fihrist of al-Nadîm*, tr, Dodge, Columbia, 1970.
- İbn Taymiyya, *Usûl al-Tafsîr*, Kuwait, 1971.
- Ibn al-Jawzî, *al-Wujûh wa-al-nazâ'ir*, Ch. Beatty MS., no. 4386.
- Karagöz Mustafa, Vücûh ve Nezair'in terimleşme Süreci, Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir usulü, İlim yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 2009
- Kubrî, Ahmad, *Miftâh as-Sa'âda*, Hyderabad India 1911.
- Lane, *Arabic-English Lexicon*, 8 vols.,Beirut 1968.
- Muqri', Ahmad ibn 'Ali, *Wujûh al- Qur'ân*, *British Museum*, Ms. 1229 vii.
- Qaysî, Qâsim, *al-, Ta'rih al- Tafsîr*, Baghdâd, 1966.
- Râfi'î, Mustafa Sâdiq, *I'jâz al-Qur'ân*, Beirut, 1973.
- Râghib al-Isfahâni, *Mufradât fi gharîb al-Qur'ân*, Cairo, 1906.
- es-San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef* (211/826), I-XI, Thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Suyûtî, *al-Itqân fi 'ulûmi al-Qur'ân*, Cairo, 1951.
- es-Suyutî, *Celâleddin, el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, I-II, Thk.: Isâm Fâris, Daru'l-Ciy, Beyrut, 1998.
- Sattar, "al Hirî's Wujûh al-Qur'ân" Ph.D. Dissertation, C.U.1974.

Tiflisî (Abû al-Fadl), Wujûh al-Qur'ân, Tehran, 1921.

Tabarî, Muqaddima in his Tafsîr, new ed., Vol.i, Cairo, 1955 &c.

Zarkashî, al-Burhân fi 'Ulûmi al-Qur'ân, 4 Vols., Cairo, 1957.

ez-Zerkeşî, Bedruddin, I-IV, Thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurakâuh, yer yok, 1958

Zamakhsharî, *Asâs al-Balâgha*, Beirut, 1965.